

Capítol 8

Interrelacions, permanència i canvi

Si dades observables només com a canviants, com a existents en condició de flux, són presentades en la simbolització científica com a totalment inalterables, com a completament no processuals, hom s'enfronta amb problemes fantasmals que no admeten cap solució.

Norbert Elias

8.1 L'equilibri ecosistèmic

Construïdes les diferents línies bàsiques dels nostres pentagrames heurístics⁴⁶ —és a dir, els principals nivells o subsistemes que participen en l'ecosistema que estem concebut— no n'hem dit gaire, encara, de com aquells s'interrelacionen i s'interinflueixen per tal de donar lloc a l'existència d'una realitat «sonora» plenament acordada i equilibrada i en continu moviment —aspecte, fixem-nos, fonamental en la pròpia existència del fet musical. Com s'estableixen els acords fonamentals entre les diferents veus o els diferents instruments? Com es produeix la reequilibració de les diferents parts quan en una —o més— s'hi puguin produir desacords importants? Concretant-ho en els aspectes lingüístics, com influeix una damunt de l'altra —i a l'inrevés— per donar lloc al tot sociocultural també existent? Quines són, doncs, les interinfluències entre els diferents nivells del fenomen lingüístic? Cal dir que l'aspecte de les interrelacions ens és encara dels més desconeguts. Podem, doncs, només intentar-ne una aproximació.

Per començar a respondre potser cal partir del fet de l'existència simultània i imbricada dels nivells descrits. Així com l'obra musical no existeix sense els seus ins-

46. Els pentagrames proposats no exhaureixen pas la realitat. Probablement cal incorporar altres línies o distingir-ne d'altres més explícitament, com ara el nivell tecnomediàtic, l'econòmic, etc. La proposta de l'obra és, per tant, simplement inicial i com a model desenvolupable.

truments la realitat sociocultural tampoc no existeix sense la totalitat dels seus components. La ment no existeix independentment del marc social on viuen els individus ni aquest marc social és possible sense ments. Uns nivells i els altres es formen i existeixen interrelacionadament. Vol dir això que, de forma general, els comportaments lingüístics existents són el resultat d'aquestes interinfluències. Així, el seu manteniment i la seva continuïtat depenen de la persistència de l'estructura de contextos que en produeix l'existència. Canvis massa radicals en aquesta estructura podrien perfectament provocar la destrucció o la modificació del comportament, tot portant a una altra configuració a través d'etapes caracteritzades per equilibris inestables.

La ment, doncs, centre màxim de control del comportament, sembla registrar la influència de dos pols, més o menys ben harmonitzats segons els casos. Per una banda rep ja inicialment de manera directa els estímuls provinents dels nivells interaccional i grupals i, en especial en les societats desenvolupades contemporànies, no més una mica més tard, també els situats sota el control directe o indirecte del poder polític. Per exemple, mentre un individu se socialitza en la seva família i en el seu grup en una determinada manera de parlar, a l'escola-bressol o a la resta del sistema educatiu oficial o bé als mitjans de comunicació o als anuncis publicitaris pot trobar-se'n una altra i, a més, també en modalitat escrita. En el fons de la qüestió hi ha el problema de la categorització significativa de la realitat. Sembla ser una constant, força o molt general, el fet de la clara distinció —si més no en les societats econòmicament avançades— d'aquestes dues dimensions de la representació de la vida social. Rètols com ara *estatus* contraposat a *solidaritat* o bé com *normatiu* contraposat a *normal* semblen expressar un distint sentit de l'acció i de la circumstància social en la definició de l'individu —que coincidiria també amb les distincions de Corbeil entre comunicacions «institucionalitzades» i «individualitzades». En les funcions compreses dins de l'àmbit de l'estatus o del normatiu, hi correspondria l'aplicació d'un «ideal definit per judicis de valor i per la presència d'un element de reflexió conscient per part de les persones afectades» (Aléong, 1983:257), mentre que les viscudes com a part del de la solidaritat i del normal hi correspondrien les *covert norms* —les regles habitualment implícites i subconscients de les situacions informals⁴⁷. L'existència social es produeix en el marc d'aquesta distinció bàsica i és en l'equilibri o desequilibri entre aquestes dues grans dimensions que sembla jugar-se la continuïtat o el canvi de les varietats lingüístiques humanes.

8.2 Permanència i subconsciència

Tots aquests fenòmens d'interrelació, equilibri i/o evolució tindran lloc ineluctablement en el marc d'una variable consubstancial amb l'existència humana: el

47. La distinció entre la categorització *formal* o *informal* de les accions i situacions socials sembla ser força consistent i estesa en moltes societats. Carl Voegelin ja el 1960 usava els rètols de *casual and noncasual utterances* (vg. Hudson, 1994). La distribució de funcions que trobem habitualment entre estàndard i dialectes, en les situacions de diglòssia típica o bé en les situacions de subordinació lingüística semblen tendir a correspondre a aquesta configuració bàsica.

temps. Així com la música és impensable sense la successió de les diferents notes —que reben la seva «significació» tant amb relació a l'eix sintagmàtic com al paradigmàtic, en termes saussurians— igualment la realitat no existeix sinó en el moviment i la seqüència i en la interinfluència dinàmica de tots els seus elements. En tant que ecosistèmica, la realitat —i, en especial, la lingüística— és, doncs, alhora dinàmica, equilibrada i canviant. La permanència i el canvi s'hi donen simultàniament i de manera imbricada i indissoluble, de manera que, encara que pugui semblar paradoxal, per entendre l'una cal comprendre l'altre i viceversa (vg. Watzlawick et al., 1975).

Permanència i canvi socioculturals són fenòmens estretament lligats a les propietats dels éssers humans. La durada i la penetració dels *imprinting* sociomental inicials en els plans de les representacions de la realitat, de les normes de comportament i de les competències contribueixen molt probablement a la continuïtat cultural, sempre que no s'esdevinguin fets importants que qüestionin la seva adequació al context. En el pla dels comportaments lingüístics, per exemple, enormes col·lectius d'éssers humans han mantingut durant segles normes i formes que, tot i la seva evolució gradual, són identificables com un sol sistema fonamental. Així, generació rera generació, socialitzats en un mateix marc sociocultural, els individus reproduïen bàsicament els trets d'una cultura perfectament adaptada a l'entorn vital de la seva existència. La possibilitat creativa de cada nou cervell/ment individual quedava empresonada, de forma general, per la rigidesa i uniformitat d'un context social amb poca mobilitat i poca evolució tecnològica i ideològica, i procliu, doncs, a la continuïtat de les formes i de les conductes de tota classe.

Malgrat, però, aquesta correspondència força acusada entre ment i context, la humanitat ha registrat col·lectivament canvis en molts aspectes bàsics. Així, esdeveniments militars, polítics, econòmics, tecnològics, demogràfics, mediambientals, ideològics, culturals, etc., han sacsejat l'estabilitat de les estructures sociomental existents i les han dutes, malgrat la important tendència conservadora dels conjunts humans, a noves configuracions mai no previstes ni imaginades. «El canvi social —dirà Nisbet— no pot entendre's si no és a través de les crisis creades pels esdeveniments sobre el comportament social» ja que «segons les dades històriques, no es produeix cap canvi substancial en un grup o organització social, o en l'estructura de qualsevol forma de comportament social, si no és sota l'impacte dels esdeveniments que causen crisis»⁴⁸ (1982:314 i 319).

Aquesta tendència important a la persistència dels comportaments humans pot ser deguda a diversos aspectes, tant d'origen individual com social. Al costat, com

48. Nisbet entén aquí «crisi» en el sentit que li va donar W.I. Thomas: «la crisi és una relació entre l'ésser humà i l'ambient precipitada per la incapacitat de l'ésser humà (o del grup o organització social) de seguir per més temps amb un determinat mode de comportament. La crisi és una forma d'atenció, conscient i avivada, que sorgeix de nosaltres en moments d'emergència quan es produeix una ruptura manifesta en els nostres modes de comportament » (Nisbet, 1982:307). En canvi, un «esdeveniment» és per a Nisbet, «alguna cosa externa que no sorgeix de l'estructura» (p. 314). Per exemple, assenyala com a esdeveniments fets com ara l'aparició i el desenvolupament del sistema industrial, el naixement de la tecnologia i la seva extensió a tots els camps, els efectes de l'educació de masses —factor fonamental, com veurem, per al contacte lingüístic—, les guerres, totes aquelles accions constitucionals, polítiques i administratives, l'aparició de la televisió, etc. (p. 319).

hem dit, del plus de persistència que sovint semblen tenir els elements adquirits o interioritzats en primer lloc —la llengua primera, l'estructura de valors inicial, etc.— sembla ser una força de persistència el fenomen de l'habitució subconscient dels comportaments. Els individus semblen disposar d'un mecanisme automàtic de rutinització de les conductes habituals, les quals, una vegada han provat la seva adequació a les ocasions i als objectius necessaris, són passades a la subconsciència fins a nova ordre⁴⁹. Només seran dutes a la reflexió conscient si algun fet important ho exigeix: la seva inadequació a una nova realitat, el coneixement d'algunes idees que en discuteixen la validesa, etc. De fet, fins i tot en el cas que l'individu accepti una reinspecció de les seves conductes, el programa cognitiu —*habitus* en termes de Bourdieu— que té ja format l'individu tendirà a jugar a favor del manteniment de la conducta ja practicada, tota vegada que aquest *habitus* «porta al mateix temps a excloure *sans violence, sans art, sans argument* totes les «follies» (...) és a dir, totes les conductes destinades a ser negativament sancionades com a incompatibles amb les condicions objectives» (Bourdieu, 1980:93).

Al costat de les causes pròpies del pla estrictament mental, altres factors com ara la preferència per la pràctica d'una conducta ja coneguda i provada per damunt d'una de nova de resultats desconeguts i incerts, semblen participar en aquesta tendència a la persistència. Donat el fet que un canvi favorable en certs aspectes pugui ser contraproductiu en d'altres, els individus tendeixen, comprensiblement, a la cautela a l'hora d'efectuar aquests canvis (vg. Bandura, 1987). També la conformitat que imposa el grup a què hom pertany —amb el consegüent temor al càstig i a l'aïllament social si no seguim les conductes establertes— semblen influir en la lentitud dels canvis. En aquest cas, sovint «és com si l'opinió o voluntat del grup s'imposés sobre l'individu», fet provocat molt probablement perquè «els individus són particularment sensibles a les opinions dels altres i gran part de l'activitat d'un mateix es modela d'acord a la possible opinió dels altres» (Ogburn, 1979:69). En èpoques de canvi, però, aquesta mateixa pressió per a la conformitat social pot influir en la modificació del comportament a favor de l'adopció de la innovació, una vegada l'acceptació vagi estenent-se i arribi ja a un cert llinar.

Aquesta existència, en general, «subconscient» de les formes culturals que adopten els humans en la seva vida en societat explica per què determinats comportaments poden sobreviure fins i tot una vegada ja ha desaparegut l'estructura contextual que els va ocasionar. Instaurats en els *habitus* sociomental, normes i comportaments de tota mena poden reproduir-se de forma automatitzada sense que ningú no en vegi la incongruència ni en demani la seva modificació, cosa que ha fet afirmar metafòricament a algun sociòleg que les normes socials tenen «vida pròpia». El que és cert és que mentre siguin funcionals i el seu manteniment no presenti inconvenients, molts elements culturals tindran assegurada la seva persistència amb absolut desconeixement general del seu origen i de la situació en què van ser formats. Els comportaments intergrupals a Catalunya, per exemple, poden ser una bo-

49. «Les accions habitualitzades —com assenyalen Berger & Luckmann— retenir, evidentment, el seu caràcter significatiu per a l'individu, tot i que els significats que comporten arriben a incrustar-se com a rutines en el seu dipòsit general de coneixement que dona per establert i que té al seu abast per als seus projectes futurs» (1983:74).

na mostra de la continuïtat d'una norma —l'adaptació lingüística dels autòctons als al·lòctons— ara ja cada vegada més obsoleta contextualment però en ple rendiment funcional regular fins i tot en gran part de les noves generacions, les quals poden adoptar-la mimèticament⁵⁰ (vg. Bastardas, 1991). Assistim, així, a l'aparent paradoxa de la supervivència de les pautes conductuals mentre es va produint el canvi continu dels individus que les sostenen i també del context que les va provocar⁵¹.

8.3 Canvi i successió generacional

No tot l'univers cultural d'una generació, però, serà probablement adoptat per la seva successora, i, potser en molt menys grau, en les societats desenvolupades contemporànies. Amb el reemplaçament generacional de la població, les noves ments que ingressen en la societat poden ser sempre un factor potencial de canvi i renovació cultural, en especial en el mode de vida occidental actual, on la pressió extrafamiliar i extragrupal és molt forta i on precisament la innovació i la creativitat semblen ser molt més valorades que en les societats del passat. La circulació de noves idees, imatges i productes, la reducció en la valoració de la cultura familiar i de les opinions i creences de les persones de més edat, i el continu canvi tecnocultural, configuren cada vegada amb més rapidesa entorns de socialització força diferents per a cada una de les generacions coetànies, les quals poden practicar comportaments divergents i sostenir definicions de la realitat força allunyades. En la societat urbana, on ha passat a viure la gran majoria de la població, les relacions tendeixen a ser més impersonals i més «institucionals» —basades en funcions o en categories— i anònimes, i els comportaments més guiats pel fenomen de les modes que per les tradicions heretades de les generacions precedents, amb les repercussions corresponents, doncs, que aquest tipus de context pugui tenir sobre la cultura actual i, específicament, sobre els comportaments lingüístics. Amb el canvi generacional es fa possible en part que hi pugui haver canvi sociocultural sense cap canvi en el nivell individual, fet que redueix molt la força dels factors sociomental de persistència i continuïtat.

És sobre aquesta estructura de canvi generacional que cal bastir, doncs, la comprensió general dels fenòmens de canvi i de permanència sociocultural. Així, per exemple, una innovació determinada rebuda ja per una generació en edat adulta pot tenir en aquesta uns efectes mínims mentre que en la generació en curs de socialit-

50. Com assenyala encertadament Lieberson, «una vegada establert, el model d'ús lingüístic existent tendirà a perpetuar-se ell mateix en situacions que, si haguessin existit anteriorment, no haurien produït mai aquest mateix model lingüístic» (1981:351). En el cas de Catalunya, per tant, és probable que si la política lingüística actual, o una de semblant, hagués existit sense interrupció des del període republicà, les normes d'ús intergrupals no haguessin estat, en general, les encara prevalents actualment favorables a l'adaptació del grup autòcton a l'al·lòcton, en lloc de ser a l'inrevés.

51. Com indiquen Schutz & Luckmann, «la deficient concordança dels components del meu dipòsit de coneixement no compromet fonamentalment la seva evidència, en validesa «fins a nou avís». (...) [P]renc consciència del caràcter deficient del meu dipòsit de coneixement únicament si una experiència nova no s'adequa al que fins ara ha estat considerat com l'esquema de referència vàlid pressuposat» (1977:29).

zació —en el moment òptim de constitució del cervell/ment— l'impacte pot ser de gran importància. Els efectes globals, per exemple, de l'aparició de la televisió poden perfectament no ser pas els mateixos per a la generació ja adulta que adquireix per primera vegada l'aparell que per als seus fills que s'hi exposaran ja en la seva etapa d'*imprinting* inicial. Idees i formes, posem per cas, que puguin ser rebutjades per les generacions ja adultes poden ser adoptades i esteses entre els membres del nou contingent humà que s'està educant. És important de veure, per tant, que un mateix context, tot i ser viscut coetàniament i simultàniament, pot tenir efectes molts diferents en els individus segons la seva edat.

L'extensió dels canvis en la societat acostuma a seguir aquest camí intergeneracional, de manera que molt sovint el nou i el vell, l'antic i el modern, conviuen i existeixen simultàniament⁵². A mesura que s'acompleix el metabolisme social —la substitució interna de la població— els canvis s'aniran fent més vistsents i allò que apareixia com un fet minoritari i localitzat pot esdevenir general i àmpliament adoptat. Evidentment, la velocitat dels canvis no serà la mateixa segons les propietats dels elements en modificació. Pel que fa, per exemple, als comportaments lingüístics, l'alteració d'aquests no solament haurà de vèncer totes les forces de persistència —i també possiblement de resistència— d'origen social sinó que trobarà en la dificultat del desenvolupament de la competència lingüística personal un factor de retard considerable. Així, doncs, com altres canvis comportamentals o ideològics poden ser més fàcils d'adoptar individualment una vegada se n'ha vist la conveniència i s'ha vençut tot allò que pogués contribuir a ajornar la decisió de dur-los a terme en la pràctica, els canvis en la conducta lingüística podran trobar-se molt sovint amb la dificultat de desenvolupar-ne la capacitat necessària per executar-los. Vist clar o convenient, posem per cas, el fet de parlar una determinada llengua, l'adopció real del comportament pot veure's molt retardada —o mai no realitzada— pel considerable esforç que representa ser competent en el gran conjunt de regles gramaticals i lèxiques que la configuren⁵³. És clar que si la necessitat és peremptòria l'individu farà mans i mànigues per comprendre i per fer-se entendre usant els recursos lingüístics mínims de què disposi, però molt sovint, una vegada assolida la comunicació vital mínima necessària, pot relaxar la seva motivació i quedar-se —i, en especial, en el cas dels adults ja grans— en un estadi molt incomplet de competència⁵⁴. La mateixa o semblant situació contextual viscuda per un infant —pels fills de l'adult descrit, per exemple— pot dur, en canvi, a una competència pràcticament nativa o quasinativa.

52. Com veurem més endavant, sovint el comportament tradicional i l'innovador no solament existeixen en grups socials diferenciats sinó en un mateix individu, que els alterna segons les diverses variables socials (els altres individus en relació, ocasions, àmbits, funcions, etc.).

53. «L'individu tendeix a evitar de sotmetre's al tediós procés que comporta el desenvolupament d'hàbits nous. Durant aquest, totes les inseguretats que té respecte de les seves competències es reactiven. L'adopció d'innovacions que comporten habilitats complexes que no poden ensenyar-se fàcilment resulta lenta» —conclou Bandura (1987:180).

54. El fenomen d'interrupció definitiva del procés de desenvolupament d'una segona llengua present en el context social quotidià, quan aquesta és ja suficient per a les necessitats comunicatives del subjecte, és anomenat *fossilització* (vg. Dittmar, 1983).

8.4 Els sistemes lingüístics

És en aquest marc de sistemes més o menys permanentment equilibrats i/o canviants on té lloc l'existència de les formes i dels comportaments lingüístics. Com a elements socioculturals dependran de les vicissituds dels individus però alhora podran sobreviure a aquests i perdurar —potser amb certes modificacions— a través de les generacions. La permanència dels codis lingüístics, però, no és pas un problema clar sinó obscur i encara mal entès, sobretot si tenim en compte la individualitat de les ments i la seva capacitat creativa. Com reconeix Ogburn, «no se sap ben bé perquè el llenguatge canvia tan lentament, però hom diria que cap explicació estrictament cultural no és enterament satisfactòria. En la utilitat psicològica de l'ordre —continua l'autor— podria radicar en gran part l'explicació de l'estabilitat del llenguatge» (1977:70). Així, les modificacions lingüístiques que en el transcurs del temps els parlants puguin anar introduint en les gramàtiques i en el lèxic mai no deuen poder allunyar-se gaire les unes de les altres per tal com es deixaria de produir, aleshores, la possibilitat d'intercomprensió. Això no vol dir que no hi hagi un ampli marge de variació i d'innovació que cada generació o grup sociocultural produirà en el seu aprenentatge i usos lingüístics segons les seves conveniències i els esdeveniments històrics. Els sistemes lingüístics, doncs, viuen probablement en un estat d'equilibri inestable, donada la seva condició de sistemes «oberts» —intercanviant informació i energia amb el medi circumdant⁵⁵— i no pas tancats o closos en ells mateixos. Perquè —com assenyala Pateman— «les gramàtiques i les llengües es reproduïxen i es transformen en, i a través de, la parla i l'escriptura dels seus usuaris, subjectes humans constituïts en tant que parlants, els quals no només són afectats pels mecanismes causals d'ordre natural i cultural sinó que ells mateixos són agents en el món real» (1987:21).

És per aquesta condició de sistemes oberts capaços de ser modificats segons les experiències dels parlants que els codis lingüístics experimenten sovint els impactes dels contactes intergrupals entre individus de llengües o varietats diferenciades. La irrupció, per exemple, d'un nombre considerable d'individus procedents d'altres àrees o grups lingüístics pot ser una font de canvi fonètic, com encertadament mostra Labov (1980), que pot anar-se estenent grupalment i intergeneracionalment —de manera subconscient⁵⁶— fins a arribar a ser o bé predominant o bé present en una part molt important de la societat. Que els éssers humans són, finalment, els que tenen a les seves mans la conservació o el canvi dels codis lingüístics, és un fet que es veu encara més clarament en els contactes entre llengües diferents i, en especial, en

55. Vg. von Bertalanffy (1981).

56. La qüestió de la consciència o subconsciència del canvi lingüístic no té encara una resposta clara. Tot i que Labov el descriu com un procés que té lloc sota el nivell de la consciència (vg. Milroy, 1987:187) no és ben segur que l'individu, si més no en determinats moments, no sigui conscient de la diferència lingüística existent i en faci una rapidíssima avaluació de les conseqüències socials de l'adopció de la innovació --o del manteniment d'aquesta, si és del grup que duu el canvi. De tota manera també és veritat que l'estreta i unitària relació ment-context sociocultural pot concebre's similarment a un mecanisme d'inspiració-expiració, en què els elements presents en el context són adoptats —absorbits— subconscientment per la ment individual que, en l'acció, els torna al context i influeixen correlativament en altres ments.

els fenòmens d'alternança en l'ús dels codis i en els casos de substitució lingüística, de què més endavant parlarem en profunditat. En el marc del seu ecosistema socio-cultural, serà, doncs, la permanència o el canvi de les normes que els individus segueixin en el seu comportament lingüístic allò que farà que una situació sociolingüística específica sigui duradora i estable o, al contrari, canviï en grau important. El fenomen del contacte lingüístic, en ser precisament un element nou en una realitat dinàmicament funcional, activarà molt sovint l'atenció dels individus i els farà definir sobre la nova realitat que contemplen. Poc o molt, doncs, el contacte lingüístic serà un factor de canvi en les formes i/o en els comportaments comunicatius. Ja sigui en un grup o l'altre o en un codi o l'altre, la situació resultant no serà pas la mateixa d'abans, fet pel qual les estructures facilitadores de la permanència dels comportaments poden començar a esquarterar-se i començar, aquests, una evolució cap a estadis inicialment imprevisibles.